

ΣΤΕΛΙΟΣ
ΝΕΣΤΩΡ

Το συναξάρι μου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΛΑΤΑΚΗ

ΣΤΕΛΙΟΣ ΝΕΣΤΩΡ

Το συναξάρι μου

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Βιογραφίες/Ντοκουμέντα

Στέλιος Νέστωρ, *Το συναξάρι μου*

Υπεύθυνη έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου

Διορθώσεις: Μαρίνα Κολιτσοπούλου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, ηλεκτρονικό μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

& Στέλιος Νέστωρ, 2018

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2019

ΚΕΤ Β978 ΚΕΠ 99/19

ISBN 978-960-16-8077-4

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600,
801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ, ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΣΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ Τα πρώτα τριάντα, 1931-1960	
Τα παιδικά χρόνια	19
Εγνατίας 319 και Πόλεμος	37
Η Κατοχή	55
Απελευθέρωση – Εμφύλιος	89
<i>Λέσβος</i>	95
<i>Εφηβεία</i>	106
Στο Πανεπιστήμιο	125
Αμερική, 1955-1957	155
Επιστροφή στην Ελλάδα	189
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ Η τεμαχισμένη δεκαετία, η Δικτατορία, ο «σωφρονισμός», 1960-1973	
Δικηγόρος	203
Δικτατορία	223
Σύλληψη και ανάκριση	243
Η δίκη στο Έκτακτο Στρατοδικείο	265
Σωφρονισμός, 1968-1973	277
<i>Γεντί Κουλέ</i>	277
<i>Φυλακές Αίγινας</i>	281
<i>Φυλακές Αλικαρνασσού</i>	311
<i>Φυλακές Κορυδαλλού</i>	326

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ Πολιτικές εμπειρίες και κοινωνική δράση, 1973-2013	
Η δύσκολη προσαρμογή	343
Πολιτικές ανατροπές	359
Η πολιτική εξέλιξη της Δημοκρατικής Άμυνας	369
Εμείς στο ΠΑΣΟΚ	379
Στη Διεθνή Αμνηστία	399
Πολιτικής συνέχεια	407
Θάλαττα, θάλαττα	411
Οι Εταιρείες Δικηγόρων	417
Πολιτικής επόμενη συνέχεια	423
Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου	433
Μακεδονικό	467
Τέλος εποχής	477
Ανθρωπιστική Άμυνα	481
Συνταξιοδότηση	493
Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ)	495
Στο Μέγαρο Μουσικής (1993-2013)	497
Παράρτημα Α΄	
Τζέιμς Μπέκετ, <i>Βαρβαρότητα στην Ελλάδα, 1967-69,</i> σ. 97-100	515
Παράρτημα Β΄	
Εφημερίδα <i>Η Βραδυνή</i> , 28-7-1973, σ. 1	523

*Στη Μαριάννα.
Στον Στίλπωνα.*

Πρόλογος

Είναι, φαίνεται, της ηλικίας. Όταν αισθάνεσαι ότι ο ορίζοντας έχει αισθητά περιοριστεί, όταν βλέπεις ότι δεν είναι μακριά η ώρα που η αυλαία πρόκειται να πέσει, τότε το βλέμμα σου γυρνά προς τα πίσω. Έχεις ανάγκη να επιχειρήσεις μιαν αναδρομή και να μετρήσεις τον βίο σου αντίστροφα. Τι έχτισες, τι γκρέμισες. Τι έχασες, τι κέρδισες. Να τακτοποιήσεις έτσι τη συνείδησή σου.

Αυτήν κυρίως την έννοια έχει τούτο το γραφτό. Να δω τη ζωή μου, εγώ ο ίδιος, αντίστροφα μέσα στον χρόνο. Να την αποτιμήσω σαν τρίτος παρατηρητής, όσο αυτό είναι δυνατόν. Το ονόμασα «Συναξάρι» γιατί δεν είναι μια συστηματική βιογραφία, αλλά προσωπικές αναμνήσεις γεγονότων και καταστάσεων που προέκυψαν γράφοντας, μέσα από επίμονες ανασκαφές της μνήμης. Είναι αλήθεια ότι δεν έχω κρατήσει ποτέ σημειώσεις ή ημερολόγια, ακόμα και στις πιο σημαντικές στιγμές της ζωής μου, που ενδεχομένως θα συνέβαλλαν στη διαμόρφωση μιας γενικότερης εικόνας. Νομίζω όμως ότι η μνήμη μου δεν με προδίδει σε ό,τι αφορά στην ουσία των γεγονότων. Το κείμενο αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε αυτό που, όχι

πάντα σωστά, αποκαλούμε «δημόσια ζωή». Τη συνύπαρξή μου, δηλαδή, και τη λειτουργία μου μέσα στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Τα υπόλοιπα, εντελώς προσωπικά, όσα δεν συνδέονται με την κοινωνική μου παρουσία, δεν ενδιαφέρουν κανέναν τρίτο. Αποτελούν πολύτιμο απόσταγμα της προσωπικής μου διαδρομής. Συχνά επιστρέφω σε αυτά. Για άλλα, η ανάμνησή τους μου φέρνει, ακόμη και σήμερα, μια ανεπαίσθητη πικρία. Άλλα τα αναπολώ με νοσταλγία.

Το γραφτό, όμως, αυτό έχει και έναν άλλο στόχο. Να με γνωρίσουν καλύτερα οι δικοί μου άνθρωποι. Κυρίως η Μαριάννα και ο Στίλπων. Εδώ και πολλά χρόνια με βασανίζει ένα ζήτημα. Κάποια στιγμή, μεγάλος πια, συνειδητοποίησα ότι ελάχιστα γνωρίζω όχι μόνο για τους απώτερους προγόνους μου, αλλά ακόμη και για την πριν από εμένα ζωή της μάνας μου και του πατέρα μου. Τα λίγα που ξέρω είναι μάλλον ασαφή και ανάγονται στο πεδίο των οικογενειακών μύθων. Δεν είχα ενδιαφερθεί ποτέ για διευκρινίσεις και περισσότερες λεπτομέρειες. Ίσως γιατί, εκείνα τα χρόνια, δεν αισθανόμασταν την ανάγκη να αποκαταστήσουμε κάποια διασύνδεση με τις οικογενειακές ρίζες, ιδιαίτερα όταν δεν περιμέναμε να ανακαλύψουμε ηρωισμούς ή άλλες εξαιρετες πράξεις. Η σημασία της καθημερινότητας μας διέφευγε. Αποτελεί, λοιπόν, το κείμενο αυτό ένα κληροδότημα που αφήνω στους ανθρώπους που αγαπώ. Είναι συνάμα και ένας απολογισμός που νομίζω πως οφείλω στους φίλους που πορευτήκαμε μαζί, μοιραστήκαμε τις ίδιες ιδέες και αγωνιστήκαμε για τους ίδιους σκοπούς. Ακόμα, θα ήμουν ευτυχής αν το γραφτό αυτό βοηθήσει όσους το διαβάσουν να αντλήσουν μέσα από τις δικές μου

εμπειρίες ορισμένες πληροφορίες και να συναγάγουν ορισμένα συμπεράσματα για όσα γενικότερα συνέβησαν και συμβαίνουν στον τόπο μας.

Επίσης, θα ήθελα να τονίσω ότι απεχθάνομαι τη θυματοποίηση για τις περιπέτειές μου κατά τη διάρκεια της Χούντας. Ό,τι έκανα το έκανα με πλήρη συνείδηση των κινδύνων και των πιθανών συνεπειών. Ήξερα ότι έχω να κάνω με ένα βάρβαρο καθεστώς, που περιφρονούσε ανοιχτά την ανθρώπινη αξία. Θεωρώ, λοιπόν, φυσικές συνέπειες και τη σύλληψη και την κακοποίηση και την κωμωδία της δίκης και τη μακροχρόνια φυλάκιση. Ήταν το βαρύ τίμημα που είχα αποδεχθεί ως ενδεχόμενο όταν αποφάσισα να υπερασπιστώ την προσωπική μου αξιοπρέπεια. Είμαι ευγνώμων γιατί, σε αυτή την καθαρά προσωπική μου επιλογή, με στήριξε η απόλυτη κατανόηση της αείμνηστης Άλκης και, παρά την ηλικία του, του Στίλπωνα, που όταν με συνέλαβαν ήταν εννιά χρονών. Αποφεύγω, λοιπόν, τη δραματοποίηση των σκοτεινών στιγμών και προσπαθώ να διηγηθώ ψύχραιμα και χωρίς υπέρμετρους επιθετικούς προσδιορισμούς, ίσως όμως με κάποια περιφρονητική ειρωνεία, ό,τι έζησα την περίοδο εκείνη.

Εξάλλου, το πέρασμά μου από την πολιτική μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας ήρθε ως συνέχεια της προσπάθειας υλοποίησης των σχεδιασμών που κάναμε στις φυλακές της Δικτατορίας για μια καινούρια μεταδικτατορική Ελλάδα. Την ανάμειξή μου τη θεώρησα ως υποχρέωση παρά σαν αξιοποίηση της συμμετοχής μου στην Αντίσταση ή σαν επιδίωξη μιας νέας σταδιοδρομίας. Ίσως δεν είχα έγκαιρα διακρίνει, όπως άλλωστε και πολλοί

άλλοι ρομαντικοί, ότι η πολιτική δεν ξεκινά από την επιθυμία κοινωνικής προσφοράς, αλλά είναι ένα σκληρό και ανελέητο παιχνίδι εξουσίας και ισχύος, στο οποίο χρειάζεται να θυσιάσεις πολλές φορές και την προσωπική σου αξιοπρέπεια, αλλά και τις αρχές του «ευ αγωνίζεσθαι».

Για εμένα ο κοινωνικός χώρος ήταν ο οικείος χώρος μου. Ιδιαίτερα, δε, η δικηγορική κοινότητα. Στη δικηγορική οικογένεια μέσα στην οποία έζησα, εργάστηκα, με τις όποιες διακοπές επέβαλε η ζωή, και αγάπησα, αφιέρωσα την προσπάθεια που θεωρώ ως έργο ζωής: την ιδέα, τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του θεσμού των Εταιρειών Δικηγόρων: ένα έργο εκσυγχρονισμού αλλά και εκδημοκρατισμού του επαγγέλματος, όσο και αν αυτό συνάντησε στην αρχή έντονες αντιδράσεις από διάφορες πλευρές.

Τέλος, να σημειώσω ότι οι όποιες κρίσεις μου για πρόσωπα που έχουν παίξει ρόλο στη ζωή μου βασίζονται στην περίοδο της σχέσης τους μαζί μου και όχι στη συνολική τους κοινωνική διαδρομή. Τιμώ συγκεκριμένα θετικά στοιχεία και απορρίπτω συγκεκριμένα αρνητικά που έζησα και γνωρίζω. Αποφεύγω τις αξιολογήσεις εφ' όλης της ύλης.

Το προλογικό αυτό σημείωμα δεν μπορεί να κλείσει αν δεν εκφράσω όχι απλώς τις ευχαριστίες μου αλλά τη μεγάλη μου ευγνωμοσύνη στη σύζυγό μου Μαριάννα Κορομηλά για τον πολύ χρόνο και τον πολύ κόπο που αφιέρωσε στην ανάγνωση και επιμέλεια του κειμένου. Με τον δικό της τρόπο, που τόσο καλά γνωρίζει, κατάφερε, όσο της επέτρεπε το κείμενο, να το εμπλουτίσει με τον κρυφό ρυθμό που ζωντανεύει κάθε γραπτό. Εκείνη επέμενε να γράψω

και τις παιδικές αναμνήσεις από την προπολεμική και την κατοχική Θεσσαλονίκη. «Χρειαζόμαστε τις μικρές καθημερινότητες» έλεγε και ξαναέλεγε, ώσπου να με πείσει.

Επίσης, θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στις Εκδόσεις Πατάκη, που πρόθυμα δέχτηκαν να φιλοξενήσουν το «Συναξάρι» μου στο τόσο σημαντικό κι επιτυχημένο εκδοτικό τους έργο.

Σ. Ν.

Ιούνιος 2018

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Τα πρώτα τριάντα
1931-1960

Τα παιδικά χρόνια

Γεννήθηκα στις 7 Σεπτεμβρίου του 1931 στην Κλινική του Ανωγιαννάκη στη Θεσσαλονίκη.

Ο πατέρας μου, Ιγνάτιος Νέστωρ, γεννημένος το 1896, ήταν το νεότερο παιδί μιας εύπορης αγροτικής οικογένειας από το Ύψηλομέτωπο, ορεινό χωριό της βόρειας Λέσβου. Ο παππούς μου, Στυλιανός, είχε το μεγαλύτερο μέρος της κτηματικής του περιουσίας «απέναντι», δηλαδή στο Αδραμύττι της Μικρασίας, όπου περνούσε μεγάλο μέρος του χρόνου, όπως τόσοι και τόσοι άλλοι Μυτιληνιοί. Η γιαγιά μου η Μαριγώ έμενε στο χωριό και φρόντιζε τα έξι της παιδιά, τρία αγόρια και τρία κορίτσια. Τα δύο μεγαλύτερα αγόρια μετανάστευσαν στην Αμερική, ενώ ο πατέρας μου έσπευσε, μόλις απελευθερώθηκαν τα νησιά του Αιγαίου, να καταταγεί εθελοντής στον Ελληνικό Στρατό. Βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1916 ως λοχίας αρχινοσοκόμος με τον στρατό της Εθνικής Άμυνας. Από τότε λάτρευε τον Βενιζέλο. Μετά από κάμποσα χρόνια στον στρατό, το 1921 έφυγε και αυτός μετανάστης στην Αμερική. Επέστρεψε δέκα χρόνια αργότερα στη Θεσσαλονίκη με το εξαμερικανισμένο όνομα Τζων, που το κράτησε μέχρι το

τέλος της ζωής του. Το Ιγνάτης δεν του άρεσε. Το έβρισκε καλογερίστικο. Στη Θεσσαλονίκη δημιούργησε μια εμπορική επιχείρηση διακίνησης ποτών, η οποία όμως χτυπήθηκε από την οικονομική κρίση και έκλεισε. Έκτοτε έκανε διάφορες δουλειές, με κυριότερη την παραγωγή και διάθεση κτηνιατρικών φαρμάκων. Οικονομικά, υπήρξε άνθρωπος κυμαινόμενου μεσαίου εισοδήματος. Ήταν ιδιαίτερα κοινωνικός, εξωστρεφής και αισιόδοξος χαρακτήρας. Ο σκληρός βιοποριστικός αγώνας δεν τον οδήγησε στη μιζέρια του μικροαστισμού.

Η μητέρα μου, η Κλεοπάτρα, γεννημένη το 1905, προερχόταν από παλαιά αστική οικογένεια, με απώτερη καταγωγή από τη Σίφνο. Ο πατέρας της, Νικόλαος Δεπάστας, ήταν φαρμακοποιός στο Αϊβαλί της Μικρασίας. Από τις διηγήσεις της ξέρω ότι το φαρμακείο του ήταν κέντρο διανοουμένων της πόλης. Φαίνεται, όμως, ότι οι γονείς του, οι προπαπούδες μου, ήταν εγκαταστημένοι στην Κωνσταντινούπολη, όπου είχαν βιβλιοπωλείο και εκδοτική επιχείρηση. Η μητέρα μου ήταν το νεότερο από τα έξι παιδιά της οικογένειας, ένα αγόρι και πέντε κορίτσια. Ως στερνοπαίδι, απολάμβανε την αγάπη και την προστασία τόσο των γονιών της όσο και των πρεσβύτερων αδελφιών της. Αυτή την προστατευτική φροντίδα της πρόσφερε και ο πατέρας μου, ο οποίος την υπεραγαπούσε. Την τρυφερότητα που απολάμβανε η ίδια τη μετέφερε και σ' εμένα, το μοναχοπαιδί της, πράγμα που δεν μου ήταν ιδιαίτερα ευχάριστο μετά από μια ορισμένη ηλικία. Κατά τα λοιπά, είχε όλα τα χαρακτηριστικά της αστικής ευγένειας και αυστηρότητας. Ήταν μάλλον εσωστρεφής τύπος και, σε

αντίθεση με τον πατέρα μου, διατηρούσε πάντοτε αποστάσεις από τους ανθρώπους, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Στις δύσκολες στιγμές της οικογένειας, και δεν ήταν λίγες αυτές, έδειχνε πάντα καρτερικότητα και δεν την άκουσα ποτέ να εκφράσει έστω και μία λέξη δυσαρέσκειας. Είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στην ικανότητα του άντρα της ως προς τη διαχείριση των δύσκολων καταστάσεων.

Όταν γεννήθηκα, μέναμε στο σπίτι του Αριγκόνι, ένα από τα παλαιά αρχοντόσπιτα της παραλίας στην ανατολική Θεσσαλονίκη, περιοχή Αγίας Τριάδας (σήμερα οδός Μιχαηλίδη, απέναντι από το ξενοδοχείο «Μακεδονία Παλλάς»). Τον καιρό εκείνο ήταν ακόμα αδιαμόρφωτη ακρογιαλιά. Όμως, από εκείνο το σπίτι φύγαμε γρήγορα, γιατί στους σεισμούς του 1932 η μάνα μου κατατρόμαξε όταν είδε τα κλωνάρια των πεύκων να πηγαινοέρχονται στα παράθυρα. Μετακομίσαμε λίγο παραπάνω, στην οδό Μπιζανίου 41, σε ένα δίπατο σπίτι με μεγάλη αυλή. Αυτή ήταν μια εβραιογειτονιά, από τις πολλές της προπολεμικής Σαλονίκης. Άκουγα τις κουβέντες των γειτόνων στη γλώσσα τους, τα λαντίνο, δεν καταλάβαινα τίποτα κι απορούσα. Θυμάμαι τις δυο γηραιές κυρίες που ζούσαν σε διπλανά σπίτια. Τα παράθυρά τους ήταν αντικριστά. Κάθε απόγευμα, η μία, πάντα η ίδια, άνοιγε το παράθυρο, σταύρωνε τα παχουλά της χέρια στο παραπέτο, πρόβαλλε το κεφάλι της με τον μεταξωτό κεφαλόδεσμο, που 'χε ζωηρόχρωμα λουλούδια, και φώναζε: «Μαντάμ Ντουντού». Στο επόμενο δευτερόλεπτο άνοιγε το απέναντι παράθυρο και εμφανιζόταν η άλλη κυρία, λες και ήταν στημένη πίσω

απ' τα παραθυρόφυλλα περιμένοντας την πρόσκληση. Αυτήν δεν μπορούσα να τη δω, γιατί το παράθυρό της ήταν προς τη μεριά του δικού μας σπιτιού και, επομένως, έξω από τη δική μου οπτική γωνία. Άκουγα, όμως, τη χαμηλόφωνη συζήτηση, σε μια ακατάληπτη γλώσσα, η οποία με γοήτευε με τη μακρόσυρτη μουσικότητά της. Αυτό γινόταν κάθε απόγευμα, όσο το επέτρεπε ο καιρός. Με τη δύση, η πρώτη κυρία, πάντα αυτή, έλεγε την ίδια πάντα φράση, «Μαντάμ Ντουντού. Α μανιάνα πουραϊκό», και τα παράθυρα έκλειναν. Αυτός ο αποχαιρετισμός μου έχει καρφωθεί μέχρι σήμερα.

Μεγαλώνοντας, άρχισα να βγαίνω κι εγώ στον δρόμο για να παίζω με τα άλλα τα παιδιά. Ένα σμάρι από πιτσιρικάδες, εβραϊόπουλα και χριστιανάκια, που τρέχαμε πάνω κάτω. Όλος ο δρόμος ανήκε σ' εμάς. Για αυτοκίνητα, ούτε κουθέντα. Πού και πού, αργά το απόγευμα, όταν τέλειωναν τη δουλειά, περνούσε κανένα από εκείνα τα μακρόστενα κάρρα με τα οποία γινόντουσαν τότε όλες οι μεταφορές εμπορευμάτων και οι μετακομίσεις νοικοκυριών. Το αχαμνό άλογο, αποκαμωμένο από την ολόημερη προσπάθεια, ανέβαινε με κόπο τον ανήφορο, κι ο μισοκοιμισμένος αγωγιάτης κρατούσε χαλαρά τα γκέμια. Επειδή ήμουν ο μικρότερος, μάθαινα από τους άλλους τις παιδικές πονηριές στα παιχνίδια. Στην αρχή, οι μεγαλύτεροι πουλούσαν πάντα σ' εμένα τον χαχάμη. Κλασικό παιχνίδι των πιτσιρικάδων εκείνα τα χρόνια. Όταν ο έξυπνος της παρέας αντιλαμβανόταν έναν Εβραίο ιερωμένο να εμφανίζεται στο βάθος του δρόμου, με το μικρό σκουφάκι στην κορυφή της κεφαλής του, έτρεχε κι ακουμπούσε στον ώμο κάποιον

απ' την παρέα, λέγοντας «σ' τον πουλώ». Έτσι ξεφορτωνόταν την υποτιθέμενη γρουσουζιά. Αυτό, βέβαια, δεν άρεσε στα εβραίοπουλα, και άρχισαν κι αυτά να πουλούν τους χριστιανούς παπάδες. Με τον καιρό, το παιχνίδι γενικεύτηκε και πουλούσαμε κάθε ιερωμένο που εμφανιζόταν στη γειτονιά. Φαίνεται ότι το παιχνίδι των πωλήσεων ήταν διαδομένο σε όλη την πόλη, γιατί το συνάντησα και σε άλλες γειτονιές όταν μετακομίσαμε στο κέντρο.

Μια μέρα, ένα από τα παιδιά της παρέας, που ήταν πάντα σιωπηλό κι απόμακρο, με τράβηξε απόμερα και μου λέει:

— Ξέρεις εσύ τίποτα για τον Εβραίο με το βαρέλι που 'χει καρφιά;

— Όχι, ποιο βαρέλι με καρφιά; του λέω τρομαγμένος.

— Άμα θυμώνει η μαμά μου, μου λέει ότι θα με δώσει στον Εβραίο, για να με βάλει στο βαρέλι με τα καρφιά.

Πανικοβλήθηκα. «Άσε, θα ρωτήσω τη μαμά μου» είπα κι έφυγα τρέχοντας. Μόλις με είδε η μάνα μου, τρόμαξε. Έτρεμα κι ήταν αδύνατον να βγάλω λέξη. Πέρασε ώρα ώσπου να καταφέρω να της πω τα φριχτά. Εκείνη με κόπο συγκρατούσε τον θυμό της. Μου είπε ότι όλα αυτά είναι ανοησίες και προσπάθησε να με ηρεμήσει. Εγώ έκλαιγα. Εκείνη μου έλεγε ότι οι Εβραίοι μπορεί να έχουν διαφορετική θρησκεία, αλλά ζούμε στην ίδια γειτονιά και είναι φίλοι μας. Τότε κατάλαβα ότι πουλούσαμε τον χαχάμη επειδή ήταν διαφορετικός από τον δικό μας τον παπά. Το βράδυ στο τραπέζι τα διηγήθηκε όλα στον πατέρα μου. Εκείνος κούνησε το κεφάλι του. «Δεν τα λένε μόνο στα παιδιά τους» είπε. «Τα λεν και οι μεγάλοι μεταξύ τους».

Έτσι, πήρα το πρώτο αντιρατσιστικό μάθημα στη ζωή μου. Παρ' όλα αυτά, και παρότι πέταξα από μέσα μου όλες τις ανοησίες για βαρέλια και καρφιά, η έννοια της διαφοροποίησης και του διαχωρισμού συνέχισε να με ταιπαιρωρεί. Ενώ μέχρι εκείνη την ημέρα δεν ήξερα ποια παιδιά από την παρέα ήταν εβραιόπουλα και ποια χριστιανάκια, ούτε και μπορούσα να τα ξεχωρίσω από τις διαφορές των ονομάτων, ύστερα από το επεισόδιο ξεκαθάρισα απολύτως τις ταυτότητες της παιδοπαρέας.

Έκτοτε, κι ας κοντεύει να κλείσει αιώνας από τότε, εξακολουθώ να ακούω πλείστα όσα παρόμοια μυθεύματα, διαδόσεις και μισαλλόδοξα θέσφατα όχι μόνο για τους Εβραίους, αλλά και για πολλούς άλλους ανθρώπους που δεν είναι «εμείς» ή που δεν ζουν με τον τρόπο που «εμείς» χαρακτηρίσαμε «ορθό». Φταίνε οι διάφορες εθνικιστικές υπερβολές που μας έκαναν να πιστέψουμε ότι είμαστε το μέτρο του ορθού λόγου; Φταίει ένας αρρωστημένος πατριωτισμός που σταλάζει στις ψυχές των παιδιών από τα πρώτα σχολικά χρόνια όχι απλώς την αγάπη για την πατρίδα, αλλά και την ανωτερότητά μας απέναντι στους άλλους; Η Ιστορία που διδάσκουν στα δημοτικά και τα γυμνάσια είναι ένας κατάλογος στρατιωτικών θριάμβων και πολιτιστικών επιτευγμάτων. Ποιος τους είπε ποτέ ότι αυτό το «cradle of Democracy», που το επαναλαμβάνουν οι ξένοι όταν θέλουν να μας κολακεύσουν, βάσταξε σαράντα μόλις χρόνια και ότι ακόμα κι εκείνη η περίοδος είχε τις υπερβολές της, με εξοστρακισμούς και καταδίκες άξιων ηγετών και φιλοσόφων; Στο Πήλιο, όπου ζω μεγάλα χρονικά διαστήματα, συναντώ πληθώρα τέτοιων ανθρώπων,

αξιαγάπητων κατά τ' άλλα, που όχι μόνο περιφρονούν, αλλά περίπου μισούν τους ξένους οι οποίοι δουλεύουν εκεί επί χρόνια, και έκαναν παιδιά που φοιτούν στα σχολεία με άριστες, πολλά απ' αυτά, επιδόσεις.

Σχολείο πήγα τον Σεπτέμβριο του 1937. Με δέχτηκαν στο Πρότυπο Δημοτικό της Παιδαγωγικής Ακαδημίας (που υπάρχει μέχρι σήμερα απέναντι από το Γενί Τζαμί στην περιοχή της Αγίας Τριάδας). Από την πρώτη κιόλας μέρα αισθάνθηκα άνετα, σε αντίθεση με άλλα παιδιά, που έκλαιγαν και ήθελαν να φύγουν, ενώ άλλα κατουριόντουσαν. Από μικρός ήμουν πολύ κοινωνικός και εύκολος στις παρέες μου. Ίσως αυτός ήταν κι ένας λόγος που με αγαπούσαν οι δασκάλες μου. Διευθυντής του σχολείου ήταν ο κύριος Νάκουτης. Στη θολή ανάμνηση που διατηρώ ακόμα, κυριαρχεί η ευπρεπής εμφάνισή του, το καλοσιδρωμένο άσπρο πουκάμισό του και η καλοδεμένη γραβάτα. Η σύζυγός του, η κυρία Νάκουτη, ήταν η δασκάλα μας. Σε αντίθεση με την ιδέα που είχα τότε για δασκάλους γέρους κι αγέλαστους, που κρατούσαν πάντοτε στο χέρι μια βέργα για να χτυπούν τα παιδιά στις παλάμες, μια εντύπωση δημιουργημένη από πολλά εικονογραφημένα παραμύθια που αγαπούσα, με ξάφνιασε ευχάριστα η ευπροσήγορη νεανική εμφάνιση των δασκάλων του σχολείου μας. Στο σχολείο έκαναν πρακτική εξάσκηση οι σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, τα «δασκαλάκια», όπως τους λέγαμε. Με τον καιρό, άρχισαν να δημιουργούνται ανάμεσα στους συμμαθητές συμπάθειες αλλά και αντιπάθειες προς ορισμένους από αυτούς τους σπουδαστές.

Για έναν, όμως, υπήρχε ομόφωνη θετική άποψη. Ήταν ο Μενέλαος Γκράτζιος, πρωταθλητής βαλκανιονίκης στο δέκαθλο. Εκτός από τον θαυμασμό μας γι' αυτή του την ιδιότητα, τον αγαπούσαμε γιατί στα διαλείμματα αλλά και στο μάθημα της γυμναστικής έπαιζε μαζί μας μπάλα. Πολύ αργότερα συνέδεσα το όνομά του με το όνομα του εμβληματικού γυμνασιάρχη του Τρίτου Γυμνασίου Θηλέων. Ήταν ο πατέρας του Μενέλαου και είχε αφήσει σπουδαίο όνομα ως φωτισμένος και αυστηρός εκπαιδευτικός.

Εν τω μεταξύ, σε όλα τα σχολεία οργανωνόταν η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας της Δικτατορίας του Μεταξά. Η περιβόητη ΕΟΝ. Γαλάζιες στολές, λευκές γραβάτες και ο γνωστός φασιστικός χαιρετισμός. Πολλά από τα «δασκαλάκια» έγιναν βαθμοφόροι, φαλαγγάρχες και λοχίτες, κι εμείς τα παιδιά φαλαγγίτες. Μία μέρα της εβδομάδας ήταν αφιερωμένη σε «εθνική διαπαιδαγώγηση». Δεν καταλαβαίναμε και πολλά πράγματα απ' όσα ήθελαν να μας βάλουν στο μυαλό, αλλά, πώς να το κάνουμε, μας άρεσε να ακούμε για την ομαδική ζωή και την εκγύμναση που θα κάναμε σε λίγα χρόνια. Κάποια στιγμή, παραμονές της 25ης Μαρτίου, ο φαλαγγάρχης μάς έδωσε ένα σημείωμα με τη διεύθυνση ενός καταστήματος, απ' όπου οι γονείς μας έπρεπε να μας αγοράσουν στολές για την παρέλαση. Το μεσημέρι έδωσα το σημείωμα στον πατέρα μου – γνωστόν για την αντιπάθειά του προς τον δικτάτορα, αλλά εγώ δεν μπορούσα να αντιληφθώ τίποτε από τα πολιτικά. Με κοίταξε κάπως περίεργα, χωρίς να πει τίποτα. Την άλλη μέρα τον είδα στο σχολείο να πηγαίνει προς το γραφείο του διευθυντή. Στο τραπέζι εξηγούσε στη μάνα μου

ότι είπε στον κύριο Νάκουτη ότι «δεν έχω λεφτά για να του αγοράσω στολή». Εκείνος χαμογέλασε με κατανόηση και του είπε: «Δεν πειράζει. Θα του δώσουν αυτοί». Πράγματι, δυο μέρες μετά, με φώναξε ο επιστάτης του σχολείου, έψαξε σε μια στοίβα που είχε μπροστά του, έβγαλε ένα πακέτο τυλιγμένο σε χαρτί και μου το έδωσε, αφού πρώτα σημείωσε το όνομα του πατέρα μου. Την ημέρα της γιορτής φόρεσα κι εγώ τη στολή, λίγο φαρδιά, λίγο μακριά, και πήγα στο σχολείο. Όμως, ενώ ήμασταν παραταγμένοι στην αυλή και τραγουδάγαμε το «Γιατί χαίρεται ο κόσμος», έπιασε ξαφνικά βροχή. Όσπου να τελειώσουμε τον «θούριο» και να πάμε συντεταγμένοι στο στεγασμένο γυμναστήριο, η στολή μου είχε ξεβάψει, κι εγώ είχα μεταβληθεί σε ελληνική σημαία από τα μπλε νερά που έτρεχαν σε όλο μου το σώμα. Κάποιοι γέλασαν, κατά παράβαση της επιβαλλόμενης πειθαρχίας. Ο λοχίτης αποκατέστησε την τάξη με οργίλα παραγγέλματα, ενώ η δασκάλα μου με άρπαξε, με πήγε στην τάξη, με στέγνωσε και με έστειλε στο σπίτι. Εκεί, βεβαίως, εξελίχτηκαν σκληρές απείρου κάλλους, μ' εμένα να κλαίω γοερά και να λέω ότι δεν θα ξαναπάω σχολείο, και τη μάνα μου να προσπαθεί, μάταια, να με ηρεμήσει. Αυτή η περιπέτεια έγινε η αφορμή να αποκτήσω κανονική στολή, προς μεγάλη αγανάκτηση του πατέρα μου.

Θα ήταν ένα ή δύο χρόνια αργότερα, όταν συνέβη ένα γεγονός που μας σημάδεψε όλους για πολύ καιρό. Πρέπει να πηγαίναμε τότε στην τρίτη τάξη. Θα ήταν άνοιξη, γιατί είχαμε ανοιχτά τα παράθυρα της τάξης, που έβλεπαν στην αυλή του σχολείου και στο κτίριο της Παιδαγωγικής Ακα-

δημίας. Ξαφνικά, την ώρα του μαθήματος, ακούσαμε θόρυβο αυτοκινήτου στον ενδιάμεσο δρόμο, πράμα απίθανο τα χρόνια εκείνα. Μόλις σταμάτησε το αυτοκίνητο, είδαμε να βγαίνει μια ομάδα ανδρών. Έτρεχαν όλοι μαζί προς την Ακαδημία. Η δασκάλα μας, ανήσυχη, έκλεισε τα παράθυρα, αλλά το μάθημα διακόπηκε. Καταλαβαίναμε κι εμείς ότι κάτι κακό συνέβαινε. Όταν η ομάδα χάθηκε μέσα στο κτίριο της Ακαδημίας, η δασκάλα μας, προφανώς αναστατωμένη, αποπειράθηκε να συνεχίσει το μάθημα, αλλά ήταν αδύνατον: είχαμε καρφωμένα τα μάτια μας στο απέναντι κτίριο και συζητούσαμε χαμηλόφωνα, προσπαθώντας να εξηγήσουμε τι μπορεί να συνέβαινε. Λίγη ώρα μετά η ομάδα εμφανίστηκε πάλι. Τώρα οι άντρες έσερναν, κυριολεκτικά, τον διευθυντή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, τον κύριο Κοκκίνη, και τον αγαπημένο μας Μενέλαο Γκράτσιο. Τους έχωσαν στο αυτοκίνητο και εξαφανίστηκαν. Μείναμε αποσβολωμένοι. Κανείς δεν μιλούσε, κανείς δεν ρώτησε τίποτα. Μάταια η δασκάλα προσπαθούσε να απαλύνει τη σύγχυσή μας. Ήμασταν οκτώ εννέα χρονών. Τις επόμενες ημέρες κανείς δεν ξαναμίλησε για το άγριο περιστατικό. Δες και μια αόρατη δύναμη είχε επιβάλει τη σιωπή. Ακόμα και ο πατέρας μου, από τον οποίο προσπάθησα να πάρω μια εξήγηση, απέφευγε να μου απαντήσει. Κάποιοι αόριστοι ψίθυροι είχαν κυκλοφορήσει: «Πιάνουν τους κομμουνιστές».

Τα βιβλία ήρθαν λίγο αργότερα. Είχαν προηγηθεί τα βιβλία με τις πολλές εικόνες και τα λίγα γράμματα, αλλά η μάνα μου διάστηκε να με γράψει συνδρομητή στη Διάπλαση

των παιδών. Ήταν ένα περιοδικό για παιδιά, ίσως μεγαλύτερης ηλικίας από τη δική μου. Εμένα, όμως, μου άρεσαν ορισμένα από τα περιεχόμενά του. Περιμένα με αγωνία το επόμενο τεύχος και παρατούσα ό,τι άλλο έκανα για να διαβάσω τη συνέχεια του ιστορικού μυθιστορήματος *Οι Βένετοι και οι Πράσινοι*, που περιέγραφε τις συγκρούσεις των δύο αυτών διαβόητων φατριών του Βυζαντίου, οι οποίες ματοκύλιζαν κάθε λίγο τον Ιππόδρομο στην Κωνσταντινούπολη. Κατά τι πιο σκληρό από τις φίλαθλες βαρβαρότητες των σημερινών ελληνικών ποδοσφαιρικών γηπέδων. Ακόμα θυμάμαι τις επιστολές «Σας ασπάζομαι, Φαίδων» του Γρηγορίου Ξενόπουλου. Από τη *Διάπλαση* ξεκίνησε το ενδιαφέρον μου για τα βιβλία. Τις παραμονές της Πρωτοχρονιάς και στη γιορτή μου οι οικογενειακοί φίλοι μου έφεραν βιβλία, τα οποία καταβρόχθιζα εν ριπή οφθαλμού. Το *Για την Πατρίδα* της Δέλτα το διάβασα σε ένα βράδυ, ξενουχτώντας. Κάθε παραμονή Πρωτοχρονιάς είχε καθιερωθεί να πηγαίνουμε μαζί με την κόρη της σπιτονοικοκυράς μας, Μαρίκα Ηλία, μετέπειτα σύζυγο του δημάρχου Γιώργου Σαρόγλου, στο βιβλιοπωλείο «Πυρσός», που βρισκόταν στη γωνία Καρόλου Ντηλ και Τσιμισκή (στο Μέγαρο Πρεβεδουράκη, εκεί όπου είναι σήμερα το κατάστημα «Ζαγα»). Χανόμωνα για ώρα ανάμεσα σε πάγκους και ράφια, διαλέγοντας βιβλία. Οι πωλητές με είχαν μάθει και διασκέδαζαν ρωτώντας με για τις προτιμήσεις μου. «Όταν μεγαλώσω, θα έχω μια βιβλιοθήκη με όλα τα έργα του Ιουλίου Βερν και της Πηνελόπης Δέλτα» απαντούσα. Λυπάμαι, όμως, επειδή, όταν επέστρεψα στο πατρικό μου σπίτι ύστερα από σπουδές στο εξωτερικό,

είχαν πια χαθεί πολλές από εκείνες τις πολύχρωμες δερματόδετες εκδόσεις μεγάλου σχήματος με έργα του Ιουλίου Βερν, μεταφρασμένα στην καθαρεύουσα.

Η παιδική ζωή κυλούσε ομαλά. Η Θεσσαλονίκη ήταν, πράγματι, μια όμορφη πόλη και η κάθε γειτονιά είχε τον δικό της χαρακτήρα. Στη γειτονιά μας, στη λεωφόρο Στρατού, έμεναν ο στρατιωτικός αρχίατρος Κυριάκος Κατσαρός και η σύζυγός του. Ήταν φίλοι των γονιών μου και τους συναντούσαμε συχνά. Τα καλοκαίρια βγαίναμε μαζί τα βράδια. Συνήθως πηγαίναμε στο Γ΄ Σώμα Στρατού, όπου λειτουργούσε ένα αναψυκτήριο για τους αξιωματικούς, στον πευκόφυτο χώρο που βρίσκεται πίσω από το μνημείο των πεσόντων και εκτείνεται μέχρι τις σημερινές εγκαταστάσεις της ΕΡΤ3. Πότε πότε έπαιζε εκεί μια στρατιωτική μπάντα διάφορα βαλς, μαζί με μελωδίες από οπερέτες της εποχής. Αντιγράφαμε και εμείς την ευρωπαϊκή *belle époque*, με κάποια καθυστέρηση. Εμένα μου άρεσε το περιβάλλον, αλλά μέχρι τώρα θυμάμαι τον προεξάρχοντα μονότονο ρυθμό της γκρανκάσας, που θύμιζε στρατιωτική παρέλαση, και τα κοκοράκια που έβγαζε κάθε τόσο η τρομπέτα. Όταν δεν υπήρχαν μουσικές, ξέφυγα από τις αδιάφορες, για εμένα, συζητήσεις των μεγάλων και πήγαινα να περιεργαστώ τα κανόνια που παράστεκαν στο μνημείο των πεσόντων. Συνειρμικά τα συνέδεα με τον κάλυκα μιας οβίδας που είχε φέρει ο πατέρας μου στο σπίτι και τον χρησιμοποιούσαμε σαν ανθοδοχείο. Επάνω έγραφε «ΣΚΡΑ 1913», επιδέξια σφυρηλατημένο. Άλλες φορές πάλι, πηγαίναμε στα ταβερνάκια που βρί-

σκονταν κατά μήκος της ακτής από το Φάληρο μέχρι τη Σαλαμίνα, δηλαδή τη σημερινή στάση Μπότσαρη. Τότε δεν υπήρχε ακόμη παραλία με μπλόκια μετά τον Λευκό Πύργο. Η θάλασσα και η αμμουδιά ανέβαιναν πολύ πιο ψηλά από το σημείο όπου είναι σήμερα. Έφταναν μέχρι τις αυλές των σπιτιών της Βασιλίσσης Όλγας, των χτισμένων από τη μεριά της θάλασσας. Εκεί, λοιπόν, σε αυτές τις ταβερνούλες, οι παρέες έφερναν τα κεφτεδάκια ή τα ντολμαδάκια τους, και από το μαγαζί έπαιρναν μόνο τα συμπληρωματικά, καμιά σαλάτα, κανένα τυράκι και, βεβαίως, τα ποτά. Η χαρά των παιδιών ήταν τα παιχνίδια στην ακρογιαλιά. Κι όταν ανέβαινε λίγο το κύμα, γύριζα βρεγμένος στην ταβέρνα, προς μεγάλη αγανάκτηση της μάνας μου.

Πιο κάτω, στη Βασιλίσσης Όλγας, έμενε ένα ζευγάρι ηλικιωμένων, φίλοι των γονιών μου. Εγώ τους αποκαλούσα θείους, αλλά δεν νομίζω ότι είχαμε καμιά συγγένεια. Το σπίτι αυτό, το σπίτι του Κωστάκη Μπλιάτη, έτσι έλεγαν τον «θείο» μου, ήταν για μένα η αυλή των θαυμάτων. Ήταν χτισμένο μέσα σ' έναν κήπο γεμάτο τεράστια πεύκα, που ξεκινούσαν από τον δρόμο κι έφταναν μέχρι κάτω στη θάλασσα. Στο όριο της αμμουδιάς ήταν χτισμένο ένα παλαιό δίπατο σπίτι, σαν αυτά που έβλεπα στην εικονογράφηση των παιδικών μυθιστορημάτων που διάβαζα μετά μανίας. Μου θύμιζε τις εικόνες των αγροικιών του αμερικανικού Νότου στην *Καλύβα του Μπαρμπα-Θωμά*. Το πίσω μέρος του σπιτιού ήταν επάνω στην άμμο. Το καλοκαίρι έβγαζα τα ρούχα μου και πλατσουλούσα στον πεντακάθαρο τότε Θερμαϊκό. Κολύμπι δεν ήξερα. Κανένας

στην οικογένεια δεν ήταν κολυμβητής για να μου δείξει, κι ούτε υπήρχαν «μπρατσάκια» τον καιρό εκείνο. Πολύ αργότερα έμαθα να κολυμπώ. Το σπουδαίο, όμως, σ' εκείνο το σπίτι ήταν το «δωμάτιο με τα κολοκοτρωνείκια», όπως το έλεγε ο «θείος» Κωστάκης. Το είχε πάντα κλειδωμένο και το άνοιγε ειδικά για εμένα, μετά από θερμά παρακά- λια. Το δωμάτιο αυτό ήταν η ζωντανή επαφή μου με την Ιστορία. Από το ταβάνι κρεμόντουσαν δεκάδες αυθεντικά ρούχα του 19ου αιώνα: φουστανέλες, μακριές, κάτω απ' τα γόνατα για τους καπεταναίους και τους μεγαλύτερους σε ηλικία, όπως εξηγούσε ο «θείος» Κωστάκης, και κο- ντύτερες για τα παλικάρια· σκουτιά, γελέκα χρυσοκέντητα και φανταχτερές φέρμελες με διπλή σειρά χρυσών κου- mpiών· φέσια διαφόρων ειδών, σουλιώτικα, μέγαρα με μα- κριά φούντα, ή άλλα πιο μικρά, σαν το φέσι που φορούσε ο Κολοκοτρώνης, όταν δεν φορούσε τη γνωστή περικε- φαλαία. Κάτω υπήρχαν μικρότερα κειμήλια: τσαρούχια, με ή χωρίς φούντα, και γουρουνοτσάρουχα, που έδεναν με φαρδύ λουρί γύρω στη γάμπα· τσόχινα πλουμιστά σελάχια, που τα έζωναν οι αγωνιστές στη μέση τους και έχωναν σε αυτά τα κουμπούρια τους, κι άλλα μικροαντικείμενα συχνής χρήσης. Όλα αυτά δεν ήταν εκτεθειμένα μέσα σε προθήκες, όπως στα μουσεία, αλλά κατά ομάδες σε διά- φορα μέρη του δωματίου. Η γωνιά που μου άρεσε περισ- σότερο ήταν εκείνη με τα άρματα: σπάθες, γιαταγάνια, πιστόλες, καριοφίλια, λαζαρίνες και άλλα όπλα, για τα οποία δεν μπορώ να θυμάμαι τον καταγισμό των ονομά- των, που με μεγάλη υπομονή απαριθμούσε, μαζί με τις σχετικές εξηγήσεις, ο «θείος» Κωστάκης. Το μόνο που

έχω συγκρατήσει είναι η λαθεμένη αντίληψη που είχα για το γιαταγάκι, ότι δήθεν είναι το γνωστό έντονα καμπυλωτό μεγάλο σπαθί. Αντίθετα, το γιαταγάκι είναι μικρό σπαθί, μήκους 50-60 εκατοστών, με μικρή καμπύλη στη μέση. Πολύ εύχρηστο και πολύ φονικό όπλο. Η μεγάλη σπάθη με την έντονη καμπύλη, που ξέρουμε, λέγεται «πάλα» και αναρτάται με κορδόνι στην αριστερή πλευρά του πολεμιστή.

Κάποια στιγμή ο «θείος» Κωστάκης, υπερήλικας πλέον, αρρώστησε και μαζί με τη σύζυγό του μετακόμισε στην Αθήνα. Πριν φύγει, με φώναξε και μου χάρισε μία πάλα και άλλο ένα πολεμικό μαχαίρι, που τα έχω ακόμα. Το ωραίο σπίτι του, μετά το μπάζωμα της θάλασσας, ακολούθησε την τύχη των πιο πολλών αρχοντόσπιτων της Βασιλίσσης Όλγας. Έγινε μικροαστική πολυκατοικία. Όταν οι εργολάβοι έκοβαν τα πεύκα του κήπου, ήμουν εκεί. Δεν θυμάμαι αν περνούσα τυχαία ή αν πήγα επίτηδες. Αυτό που κράτησα στο μυαλό μου είναι το δωμάτιο με τα κολοκοτρωνέικα, που τόσο με γοήτευε και με σημάδεψε έντονα.

Τον χειμώνα του 1938 με κατέβαλε μια έντονη αδιαθεσία. Δεν είχα όρεξη, κουραζόμουνα εύκολα, τα δέκατα δεν υποχωρούσαν. Η φυματίωση θέριζε, οι γονείς μου ανησυχούσαν. Ο παιδίατρος διαπίστωσε αδενοπάθεια, η οποία, όπως είπε, δεν ενέπνεε ανησυχία — αρκεί να τρώω καλά και υγιεινά και να μείνω για αρκετό χρονικό διάστημα σε τόπο με ξηρό και καθαρό αέρα. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να πάω με τη μητέρα μου στην αδελφή της τη Ζουζού, που έμενε

στο Μαντέμ Λάκκο, ένα χωριό κοντά στη Στρατονίκη της Χαλκιδικής. Εκεί, ο άντρας της, ο θεός Γιώργος Ζουρούδης, ήταν μηχανικός στα μεταλλεία σιδηροπυρίτη του Μποδοσάκη. Σταμάτησα, λοιπόν, το σχολείο, κι ένα πρωί, αξημέρωτα, μπήκαμε στο λεωφορείο της γραμμής—ένα αλγισμόνητο ερείπιο με συμπαγή ελαστικά στις ρόδες του— και ξεκινήσαμε η μάνα μου κι εγώ τη μεγάλη περιπέτεια. Βασιλικά, Άγιος Πρόδρομος, Πολύγυρος, οι ανηφοριές και οι στροφές του Χολομώντα, δρόμος στενός, όπου το αυτοκίνητο χοροπηδούσε στις λακκούβες και οι επιβάτες ήταν όλοι σαν ζαλισμένα κοτόπουλα.

Περίπου δέκα ώρες αργότερα, φτάσαμε στη Στρατονίκη, τέρμα του «αυτοκινητόδρομου». Εκεί, μας περίμενε ο θεός Γιώργος με κάμποσα μουλάρια και το αναγκαίο προσωπικό. Φορτώσαμε τα μπαγκάζια μας, μακράς διαμονής, εγώ πανευτυχής που θα πάω καβάλα και η μάνα μου απολύτως αρνητική να καβαλικέψει, πράγμα που δεν είχε κάνει ποτέ στη ζωή της. Χρειάστηκε όλη η ρητορεία του μουλαρά, που της έλεγε ότι το ζώο ήταν ήρεμο και ότι θα περπατά ο ίδιος μπροστά και θα το σέρνει, ώστε να δεχτεί η μάνα μου να τη σηκώσουν και να την καθίσουν στο σαμάρι. Φτάσαμε γρήγορα στο χωριό, όπου μας περίμενε η θεία Ζουζού μετά φανών και λαμπάδων. Καλλιόπη τη λέγανε, αλλά ο άντρας της, Αιγυπτιώτης από την Αλεξάνδρεια, τη φώναζε Ζουζού, κι έτσι καθιερώθηκε το κοσμοπολίτικο καϊδευτικό.

Από δω κι εμπρός άρχισε η θεραπεία και η ανάρρωση: ζωή χαρισάμενη στα βάρη της ανεξερεύνητης υπαίθρου. Ανάμεσα σε δύο δέντρα του κήπου είχαν κρεμάσει μια

μπράντα και εκεί περνούσα το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, ξαπλωμένος. Τον πρώτο καιρό, η μάνα μου και η θεία Ζουζού περνούσαν ώρες να μου διαβάζουν διάφορα, για να μην κουράζομαι. Μετά, χώθηκα μόνος μου στα βιβλία. Το διάβασμα ήταν ανέκαθεν η αγαπημένη μου απασχόληση, αλλά εκεί, στο Μαντέμ Λάκκο, ταυτίστηκα εντελώς με τους ήρωές μου. Το άλλο σπουδαίο γεγονός της αναρρωτικής περιόδου ήταν ο υπερσιτισμός. Να τα γάλατα και τα τυριά. Να τα κοτόπουλα και τα μπιφτέκια. Σε λίγο καιρό είχα γίνει μπουλούκος, κι έτσι έμεινα μέχρι την Κατοχή, όταν, αναγκαστικά, γίναμε όλοι πετσί και κόκαλο.

Επιστρέψαμε καθώς τελείωνε το καλοκαίρι, για να προλάβω την αρχή του νέου σχολικού έτους. Δεν έχασα χρονιά, επειδή πέρασα στην επόμενη τάξη ως «κατ' οίκον διδαχθείς».